

РЕІНТЕГРАЦІЯ ВЕТЕРАНІВ В УКРАЇНІ¹

НАЦІОНАЛЬНЕ ОПИТУВАННЯ

← ЛЮТИЙ 2022 р. _____

¹ У звіті представлено результати опитування ветеранів, які служили на сході України в період 2014–2021 років

ПЕРЕДМОВА

24 лютого 2022 року розпочалося широкомасштабне військове вторгнення в Україну. У зв'язку з цим кількість ветеранів в Україні, а також ветеранів-біженців за межами України, збільшується в геометричній прогресії. Хоча дослідження, результати якого представлено в цьому звіті, було проведене раніше, його актуальність у нинішніх умовах може бути важливішою, оскільки потреба в реалізації доказових програм для полегшення реінтеграції ветеранів у цивільне життя зростає у своїх масштабах і складності.

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

ЄС – Європейський Союз

ВПО – внутрішньо переміщена особа

МОМ – Міжнародна організація з міграції

УУ – Уряд України

КР – ключовий респондент

ПЗПСП – психічне здоров'я та психосоціальна підтримка

НУО – неурядова організація

АТО – антитерористична операція [УУ]

Викладені в цьому документі погляди та думки належать його автору і не обов'язково відображають офіційну позицію Міжнародної організації з міграції (МОМ) чи Європейського Союзу.

ЗМІСТ

РЕЗЮМЕ ТА ОСНОВНІ ВИСНОВКИ	4
ВСТУП ТА МЕТОДОЛОГІЯ	7
1. ПРОФІЛЬ РЕСПОНДЕНТІВ ТА ЇХНІХ ДОМОГОСПОДАРСТВ	12
Демографічні характеристики ветеранів та їхніх домогосподарств	12
Соціально-економічні характеристики ветеранів та їхніх домогосподарств	15
2. ВІЙСЬКОВИЙ ДОСВІД	17
3. СОЦІАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ, ЗГУРТОВАНІСТЬ І ВІДЧУТТЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ	21
Відчуття інтеграції та цінності	21
Стосунки з іншими людьми	24
Реагування влади на потреби ветеранів і членів громад	25
Сприйняття дискримінації	26
Довіра до соціальних інституцій і груп	28
Участь у житті громади	30
4. ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ТА ПСИХОСОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА (ПЗПСП)	34
5. ДОСТУП ДО ПІЛЬГ ТА ПОСЛУГ	39
Загальна оцінка користування послугами або допомогою	39
Досвід користування пільгами та послугами	41
Канали пошуку інформації про послуги та пільги	42
6. СИТУАЦІЯ НА РИНКУ ПРАЦІ	43
Працевлаштування ветеранів	43
Безробіття серед ветеранів	46
7. СТАВЛЕННЯ ДО ВІДКРИТТЯ ВЛАСНОГО БІЗНЕСУ	52
ДОДАТОК 1	56

РЕЗЮМЕ ТА ОСНОВНІ ВИСНОВКИ

У період із 2014 до 2021 року кількість ветеранів конфлікту на сході України постійно збільшувалася. Разом з цим постійно зростала й необхідність у кращому розумінні їхніх потреб і проблем на національному рівні. У продовження дослідження МОМ 2019 року «Життя після конфлікту: опитування щодо соціально-демографічних та соціально-економічних характеристик ветеранів конфлікту на сході України та їхніх сімей» Представництво МОМ в Україні у співпраці з Міністерством у справах ветеранів України у 2021 році провели загальнонаціональне опитування для заповнення прогалин у знаннях на національному рівні.

Це дослідження було розроблено в рамках проєкту «Зміцнення стійкості громад шляхом соціально-економічної підтримки ветеранів», що фінансується Європейським Союзом (ЄС). Якісний та кількісний компоненти дослідження було проведено в червні – жовтні 2021 року в 24 областях України та місті Києві шляхом опитування 4 286 ветеранів, включених до вибірки опитування. На додаток до зазначеної вибірки, 40 респондентів, у тому числі ветерани, члени їхніх сімей та інші ключові респонденти, взяли участь у глибинних інтерв'ю. Викладені в цій публікації погляди та думки жодним чином не відображають погляди або думки ЄС чи МОМ.

Важливо зазначити, що цей звіт представляє висновки стосовно ветеранів, які служили на сході України у 2014–2021 роках, тобто до початку військового наступу Російської Федерації 24 лютого 2022 року, що призвів до повномасштабної війни в Україні. У зв'язку з масштабною ескалацією конфлікту по всій території України², всі чоловіки та жінки України, які відповідають встановленим вимогам, можуть бути призвані до лав Збройних Сил України або вступити до територіальної оборони України³, що приведе до значного збільшення кількості ветеранів у майбутньому та зміни соціально-економічного становища ветеранів і членів їхніх сімей, тобто критично вплине на процес реінтеграції.

² Президент України. [Указ № 2102-ІХ про введення воєнного стану в Україні](#), 2022.

³ Президент України. [Указ № 69-2022 про загальну мобілізацію](#), 2022.

Для цілей цього дослідження за основу взято наведене у Законі України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»⁴ визначення терміну «ветеран» як особи, яка брала безпосередню участь у бойових діях на сході України (в Донецькій або Луганській областях) із квітня 2014 року, включно з тими, хто має статус ветерана та продовжує військову службу або службу в правоохоронних органах.

Звіт містить повний аналіз результатів дослідження. Особливу увагу зосереджено на соціальному та економічному становищі ветеранів і проблемах, з якими вони стикаються під час повернення до цивільного життя. Представництво МОМ в Україні сподівається, що результати дослідження допоможуть краще зрозуміти потреби ветеранів і стануть у пригоді урядовим та неурядовим установам під час розроблення спеціальних програм для їх підтримки. Результати опитування продемонстрували складність процесу повернення до цивільного життя та пов'язані з цим фактори, зокрема:

Профіль респондентів та їхніх домогосподарств. Більшість респондентів – чоловіки 25–54 років, які проживають у містах. Майже половина ветеранів підтвердили наявність у сім'ї неповнолітніх дітей. Частка людей з інвалідністю або хворобами в сім'ях ветеранів була вищою, ніж серед населення в цілому.

Військовий досвід. Третина респондентів зазначили, що неодноразово проходили військову службу в зоні бойових дій на сході. Майже дві п'ятих респондентів заявили, що вони продовжували військову службу⁵ або службу у правоохоронних органах⁶, тоді як решта респондентів звільнилися з військової служби. Чинні військовослужбовці були переважно з північного, центрального та південного регіонів. Кожен третій опитаний ветеран зазначав, що неодноразово проходив службу в зоні бойових дій на сході країни.

Соціальна інтеграція, згуртованість і відчуття дискримінації. За словами ветеранів, досвід, який вони отримали під час військової служби, став важливим аспектом їхнього життя. Після повернення зі сходу деякі ветерани помі-

⁴ Верховна Рада України. [Закон № 3551 від 22 жовтня 1993 року про статус ветеранів війни та гарантії їх соціального захисту](#). 1993.

⁵ Верховна Рада України. [Закон України № 2232-XII про військовий обов'язок та військову службу](#). 1995.

⁶ Кабінет Міністрів України. [Постанова № 114 про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ](#). 1991.

тили покращення стосунків із членами сім'ї, тоді як інші, так і не оговтавшись від бойових дій, втратили спільну мову з рідними. Респонденти також зазначали, що відчують байдужість органів влади до їхніх проблем, пов'язаних із поверненням до цивільного життя. Ветерани рідше, ніж населення в цілому, висловлювали впевненість у тому, що людям навколо можна довіряти. Під час цього опитування ветерани, опитані у Львівській, Дніпропетровській, Київській областях та місті Києві, відчували себе менш інтегрованими в цивільне життя, ніж під час опитування 2019 року, що свідчить про погіршення ситуації.

ПЗПСР. Опитані ветерани згадували про сильний емоційний стрес, пов'язаний із поверненням до цивільного життя, при цьому 20% із них мали проблеми зі здоров'ям, отримані під час служби. 75% ветеранів вважають, що психологічна підтримка є гострою потребою після завершення військової служби.

Доступ до допомоги та послуг. Попри критичну важливість для ветеранів медичних послуг і допомоги, вони виявилися найменш доступними. Респонденти розповідали про випадки, коли фінансування на протезування було недостатнім та їм доводилося покривати такі витрати власним коштом.

Працевлаштування. Визначений за словами респондентів рівень безробіття серед ветеранів був відносно низьким, але ситуація із працевлаштуванням ветеранів була досить нестабільною. Кожен п'ятий ветеран, який завершив військову службу або службу у правоохоронних органах, підтвердив відсутність постійного місця роботи протягом останніх шести місяців. Респонденти зазначили, що відчують себе непридатними та недостатньо освіченими або кваліфікованими для отримання постійної цивільної роботи. Іншими названими перешкодами працевлаштуванню були проблеми зі здоров'ям або, зокрема, статус ветеранів.

Ставлення до відкриття власного бізнесу. Більше третини ветеранів, які завершили військову службу або службу у правоохоронних органах, висловили інтерес до відкриття власного бізнесу. Більшість респондентів повідомили про проблеми з відкриттям бізнесу, пов'язані з відсутністю державної підтримки, а також прогалинами в розумінні місцевого ринку та відсутністю навичок ведення бізнесу.

ВСТУП ТА МЕТОДОЛОГІЯ

За повідомленням Міністерства у справах ветеранів України, станом на лютий 2021 року кількість ветеранів, які проходили службу на сході України, становила 405 500 осіб (із них 19 400 жінок, тобто 5% від загальної кількості)⁷. Станом на липень 2021 року ця кількість зросла до 423 076 осіб (у тому числі 21 789 жінок)⁸. Загалом із лютого 2020 року до лютого 2022 року кількість ветеранів, які проходять службу на сході, зросла на 8% і досягла 439 999 осіб (із них 24 095 жінок)⁹.

Після завершення служби ветерани стикаються з проблемами адаптації до цивільного життя. Результати попереднього опитування, проведеного МОМ у місті Києві та Київській, Дніпропетровській і Львівській областях у 2019 році, показали, що третина (32%) опитаних відчували себе виключеними із суспільства. Крім того, велика частка респондентів погодилася з думкою, що досвід ветеранів можуть зрозуміти лише ті, хто принаймні хоч якось пов'язаний з особами, які мають військовий досвід. Опитування 2019 року¹⁰ також показало, що майже половина респондентів (49%) відчували упереджене або несправедливе ставлення до ветеранів у різних сферах життя. Результати опитування ветеранок¹¹ показали, що кожна п'ята з них відчувала сильний психологічний стрес під час служби, і майже половина респонденток-ветеранок повідомили, що після повернення зі служби зіштовхнулись із різними труднощами у спілкуванні з іншими людьми. Сильний психологічний стрес, відчуття виключення та упереджене ставлення перешкоджають успішній адаптації ветеранів до цивільного життя.

У попередні роки було проведено низку досліджень для вивчення різних аспектів реінтеграції ветеранів у цивільне життя. Зазначені дослідження зробили значний внесок у розуміння добробуту ветеранів, стану працевлаштування, доступності пільг та послуг, а також ставлення до користування

⁷ Міністерство у справах ветеранів України. [Кількість людей в Україні зі статусом учасника бойових дій](#). 2021.

⁸ ГО Юридична сотня. [Свіжа статистика щодо кількості учасників АТО/ООС](#). 2021.

⁹ Згідно зі статистичними даними, наданими МОМ Міністерством у справах ветеранів України у відповідь на офіційний запит.

¹⁰ МОМ. [Життя після конфлікту: Опитування щодо соціально-демографічних та соціально-економічних характеристик ветеранів конфлікту на сході України та їхніх сімей](#). 2020.

¹¹ Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. [Дослідження статусу жінок-ветеранів та послуг, які їм надаються](#). 2020.

послугами¹². Інші опитування мали на меті дослідити вищезгадані аспекти реінтеграції ветеранів з урахуванням ґендерного аспекту¹³. Однак існує небагато досліджень, що включають загальнонаціональний та міжрегіональний аналіз, а також комплексний підхід до реінтеграції. Мета загальнонаціонального дослідження МОМ полягала у визначенні взаємозв'язку міждержавних і міжрегіональних тенденцій реінтеграції ветеранів, включно зі суб'єктивним оцінюванням військового досвіду і відчуття відчуження та дискримінації, стосунків, громадської активності та згуртованості, працевлаштування та засобів до існування, потреб і переваг в отриманні ПЗПСП. Зазначені компоненти реінтеграції було розглянуто в контексті проживання в міській та сільській місцевості шляхом порівняння відповідей ветеранів і відповідей їхніх сімей і соціальних служб та, за можливості, порівняння ситуації ветеранів із населенням країни в цілому.

У продовження дослідження, проведеного у 2019 році в трьох областях, Представництво МОМ в Україні співпраці з Міністерством у справах ветеранів України провели загальнонаціональне опитування для заповнення прогалин у розумінні на національному рівні потреб та проблем ветеранів і ветеранок, з якими вони стикаються під час реінтеграції після завершення військової служби на сході України (Донецькій або Луганській областях). Це опитування було розроблено в рамках проєкту «Зміцнення стійкості громад шляхом соціально-економічної підтримки ветеранів», що фінансується Європейським Союзом (ЄС). Проєкт також включає інші важливі компоненти, такі як підтримка ветеранів у переході до цивільної зайнятості, розвиток самозайнятості та розширення наявного бізнесу ветеранів, заходи для посилення соціальної згуртованості, психосоціальна підтримка.

Методологія дослідження складалася з кількісного та якісного компонентів, у тому числі з вибіркового опитування ветеранів конфлікту на сході України та серії глибинних інтерв'ю із ключовими респондентами, серед яких ветерани, члени їхніх сімей, а також представники влади, урядових та неурядових організацій (НУО), які працюють із ветеранами. Збирання даних проводилося з кінця червня до середини жовтня 2021 року. Окрім даних вибіркового опитування та результатів глибинних інтерв'ю, це дослідження також ґрунтується на даних з інших джерел, у тому числі даних Світового дослідження цінностей (в Україні в

¹² ГО Юридична сотня. [Дослідження потреб ветеранів](#). 2019.

¹³ Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. [Дослідження статусу жінок-ветеранів та послуг, які їм надаються](#). 2020.

2020 році¹⁴ та інших визнаних досліджень, а також ресурсах даних про ветеранів і населення в цілому.¹⁵

Кількісний компонент дослідження (вибіркове опитування)

Вибіркове опитування ветеранів проводилося з кінця червня до середини вересня 2021 року. Географічне охоплення опитування включає 24 області України та місто Київ. У рамках цього дослідження цільовою групою опитування були ветерани, які безпосередньо брали участь у виконанні бойових завдань на сході України з квітня 2014 року. У процесі пошуку та запрошення до участі в дослідженні усіх потенційних респондентів було перевірено на відповідність зазначеним вище критеріям. Загалом в опитуванні взяли участь 4 286 ветеранів, які відповіли на кілька запитань для перевірки та пройшли опитування, всі з яких були безпосередньо залучені до виконання бойових (службових) завдань на сході України з квітня 2014 року.

За допомогою структурованого опитування було зібрано інформацію про військовий досвід ветеранів, добробут, зайнятість, доступ до пільг, дискримінацію, соціальну інтеграцію, потреби у психічній та психосоціальній підтримці (ПЗПСП) і ставлення до відкриття власної справи. Було проведено якісний та кількісний аналіз з урахуванням різних характеристик ветеранів, зокрема статі та віку, місцевості проживання та географічного розташування (п'ять макрорегіонів). На основі географічної близькості області було згруповано в п'ять макрорегіонів. Структура макрорегіонів відображена в таблиці 2 додатка 1.

Застосування ймовірнісної вибірки в рамках дослідження було неможливим, оскільки з метою безпеки Уряд України не розкриває дані про місце перебування ветеранів та їхні контактні дані. Тому опитування було проведено із застосуванням методу «снігової кулі». Пошук та відбір респондентів здійснювався з використанням бази телефонних номерів. До бази даних були включені контакти ветеранів, які раніше брали участь в опитуваннях та дали згоду на участь у подальших дослідженнях. Контактні дані для набору респондентів обирали шляхом випадкового відбору зі зведеної бази телефонних номерів. Такі первинні респонденти надавали контакти щонайбільше п'яти інших потенційних респондентів серед ветеранів, які проживають у їхньому населеному пункті чи інших населених пунктах у 24 областях та місті Києві. Додаткових респондентів знайшли через НУО та урядові організації, які працюють із ветеранами.

¹⁴ ГО «Український центр європейської політики». [Україна у світовому дослідженні цінностей](#), 2020.

¹⁵ Агентство США з міжнародного розвитку. [Опитування громадської думки для оцінки змін в обізнаності громадян щодо громадянських організацій та їх діяльності](#), 2020

Кожного ключового респондента, який погодився брати участь в опитуванні, просили надати контакти інших осіб, які відповідали характеристикам цільової групи опитування. Вибірка була пропорційно розподілена відповідно до кількості осіб, які мають статус ветерана, в кожній області та місті Києві. Дані було зважено відповідно до розподілу осіб, які мають статус ветерана, в зазначених областях України та місті Києві.

Опитування проводилося методом особистого інтерв'ю за допомогою планшетів (комп'ютеризоване особисте інтерв'ю або СAPI). У середньому, одне інтерв'ю тривало 40 хвилин. Для забезпечення якості 15% респондентів, які брали участь у проведених інтерв'ю, було перевірено за допомогою телефонного контролю. Під час збирання даних було дотримано всіх вимог безпеки, пов'язаних із пандемією COVID-19: інтерв'юери отримали інструкції щодо використання маски, рукавичок та дезінфікуючих засобів, а також щодо дотримання безпечної дистанції з респондентами під час особистих інтерв'ю.

Якісний компонент дослідження (глибинні інтерв'ю)

У рамках якісного компоненту дослідження у вересні – жовтні 2021 року було проведено 40 глибинних інтерв'ю. В інтерв'ю взяли участь ветерани (15 учасників), члени їхніх сімей (чоловік/дружина, партнер/партнерка, батьки) (15 учасників), які проживають як у сільській (33%), так і в міській місцевості (77%), а також представники НУО, які працюють з ветеранами, органів місцевої влади та закладів охорони здоров'я (10 учасників). Глибинні інтерв'ю проводилися за допомогою інструментів для онлайн-відеоконференцій (ZOOM, Skype).

Обмеження та інші коментарі щодо методології

- Дослідження ґрунтується на відповідях ветеранів і доповнюється результатами глибинних інтерв'ю із членами домогосподарств ветеранів (чоловіком/дружиною, батьками) та ключовими респондентами. Тому важливо інтерпретувати результати відповідним чином.
- У Миколаївській, Луганській та Чернігівській областях залучення респондентів до опитування було повільнішим через слабку взаємодію ветеранів на момент збирання даних. Як наслідок, це ускладнювало пошук потенційних респондентів, що призвело до коригування стратегії вибірки. Пошук та запрошення респондентів до участі здійснювалися в місцях, які потенційно могли відвідувати ветерани або особи, які з ними спілкувалися (військові госпіталі, військові частини тощо).
- Набір респондентів для кількісного опитування здійснювався методом «снігової кулі» з використанням бази контактних даних ветеранів, які співпрацюють з українськими НУО в цій сфері. Саме тому ветерани, які не

були членами ветеранських мереж та організацій, можуть бути охоплені опитуванням не повністю. Враховуючи обмеження методу формування вибірки, кількість контактів, які міг запропонувати один первинний респондент, була обмежена п'ятьма. Крім того, організатори дослідження зв'язалися з різними організаціями, які взаємодіють із ветеранами, щоб забезпечити представництво ветеранів із різних куточків кожної області.

- Враховуючи невелику кількість ветеранок, план вибірки не передбачав їх пропорційного розподілу за окремими областями. Пошук ветеранок та запрошення їх до участі в опитуванні здійснювались незалежно від області проживання. Це обмеження варто враховувати під час інтерпретації результатів опитування.

1. ПРОФІЛЬ РЕСПОНДЕНТІВ ТА ЇХНІХ ДОМОГОСПОДАРСТВ

Більшість респондентів – чоловіки 25–54 років, які проживають у містах. Майже половина ветеранів підтвердили наявність у сім'ї неповнолітніх дітей. Кожен десятий респондент повідомив, що в їхніх домогосподарствах є люди з обмеженими можливостями або захворюваннями, які впливають на якість їхнього життя. Ветерани, які ввійшли до вибірки, мають дещо вищий рівень освіти, ніж населення в цілому. У більшості випадків ветерани зазначали, що єдиним джерелом доходу їхніх домогосподарств є заробітна плата. Майже половина респондентів на момент проведення опитування проживали у власному житлі.

Демографічні характеристики ветеранів та їхніх домогосподарств

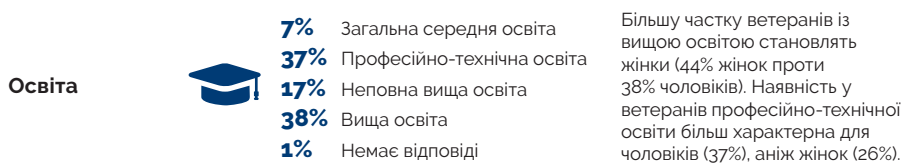
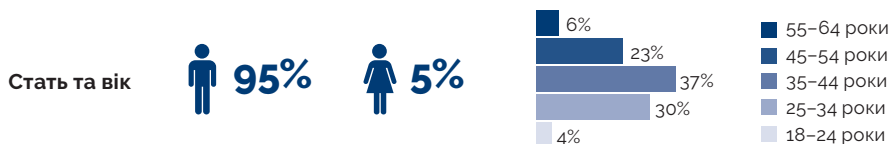
Метод формування вибірки, застосований у рамках цього дослідження, не був випадковим, що могло вплинути на шанси кожного ветерана бути відібраним для участі в опитуванні та репрезентативність вибірки. Розподіл характеристик опитаних ветеранів може не повністю відображати характеристики населення в цілому. Було вжито заходів для рандомізації відбору респондентів, включно з мінімізацією кількості респондентів, які були запрошені взяти участь в опитуванні через одного респондента.

Частка жінок серед респондентів становила 5%, що відповідає частці жінок серед тих, хто має посвідчення учасника бойових дій у країні загалом. Більшість (90%) ветеранів належали до вікових груп від 25 до 54 років. Тоді як серед населення країни в цілому¹⁶ до зазначених вікових груп належало дві третини (68%) населення. Ветерани, опитані для цілей цього дослідження, проживали переважно у великих містах, тоді як частка населення країни, що проживає у містах, становить 70%¹⁷.

¹⁶ Для порівняння віку ветеранів та населення в цілому використано державні статистичні дані. З огляду на те, що більшість опитаних ветеранів належать до вікової групи від 18 до 64 років, аналіз серед населення проводився на підвибірці від 18 до 64 років.

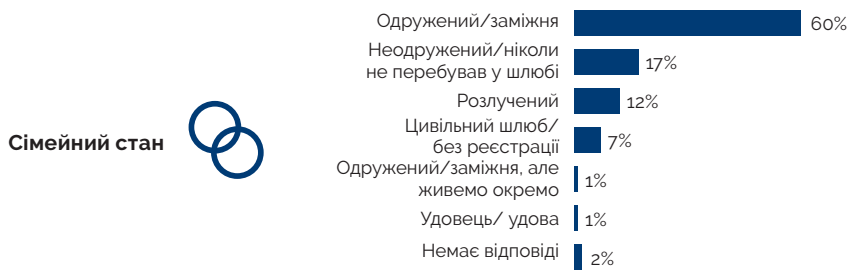
¹⁷ Державна служба статистики України. [Чисельність наявного населення за регіонами](#), 2021.

ДЕМОГРАФІЯ РЕСПОНДЕНТІВ

Досвід переміщення

5% опитаних респондентів були зареєстровані як внутрішньо переміщені особи (ВПО). Більшість ветеранів, зареєстрованих як ВПО, проживали в місті Києві (17%).

Джерело: інтерв'ю із ветеранами

Середній розмір домогосподарства опитаних ветеранів становив 2,72 особи, що приблизно відповідає середньому показнику серед населення країни в цілому (2,58)¹⁸. Частка людей із різними видами інвалідності серед населення України

¹⁸ Державна служба статистики України. [Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2021 році \(за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств\)](#). 2021.

СТРУКТУРА ДОМОГОСПОДАРСТВ

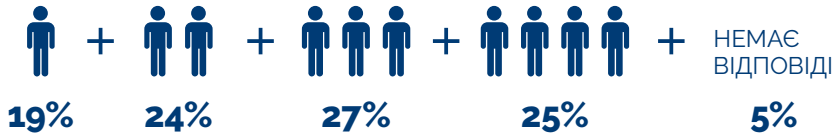
Домогосподарство ветеранів
в Україні

2.72 осіб

Звичайне домогосподарство
в Україні

2.58 осіб

Кількість осіб у домогосподарстві ветеранів

Кількість неповнолітніх дітей (віком до 18 років), які проживають із ветеранами однією сім'єю

37% дітей ветеранів ще не виповнилося 18 років

14% домогосподарств ветеранів мають осіб з інвалідністю або хронічними захворюваннями, які впливають на якість їхнього життя (у тому числі респонденти)

Джерело: інтерв'ю із ветеранами

становила приблизно 7%, тоді як 14% ветеранів-респондентів підтвердили наявність у домогосподарстві щонайменше однієї особи з інвалідністю.^{19,20}

¹⁹ В Україні інвалідність встановлює медико-соціальна експертна комісія (МСЕК). Залежно від тяжкості інвалідності та індивідуальної здатності працювати і піклуватися про себе, розрізняють три групи інвалідності (I, II, III). Раселл М., Ярська-Смірнова Е. (ред.). Інвалідність у Східній Європі та колишньому Радянському Союзі: історія, політика та повсякденне життя. Рутледж. 2013.

²⁰ Державна служба статистики України. [Кількість людей з інвалідністю в Україні](#). 2021.

Соціально-економічні характеристики ветеранів та їхніх домогосподарств

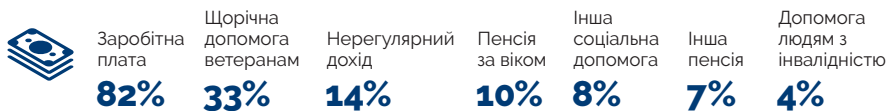
Найчастіше ветерани називали заробітну плату єдиним джерелом доходу домогосподарства за останні 12 місяців (82%). Найвищим цей показник був серед жителів Києва, північного та південного регіонів (91%, 87% та 86% відповідно). Про нерегулярні джерела доходу протягом останніх 12 місяців частіше говорили ветерани, які проживають на заході (18%) і сході (21%), що може бути пов'язано з нестабільним характером їхньої зайнятості. Соціальна допомога та допомога людям з інвалідністю були основними джерелами доходу респондентів, які проживають на заході країни. Частка ветеранів, які підтвердили використання іншого виду пенсій (соціальних пенсій), була вищою серед респондентів, що проживають у сільській місцевості, ніж у міській (9% та 6% відповідно).

9% респондентів повідомили про те, що щомісячний дохід їхнього домогосподарства був меншим або рівним мінімальній заробітній платі однієї людини в Україні (6 000 грн²¹). Під час інтерв'ю ветеранів попросили самостійно оцінити фінансовий стан свого домогосподарства. Загалом 25% респондентів, які проживають у сільській місцевості та невеличких містах, повідомили, що їм вистачає коштів лише на харчування або й взагалі змушені економити на харчуванні. На момент проведення опитування приблизно половина (54%) респондентів проживали у власному житлі. Цей відсоток суттєво відрізняється залежно від віку: в наймолодшій категорії від 18 до 24 років у власному житлі проживають лише 15%, а у віковій групі 55 років і старше – 80%.

²¹ Дослідницький відділ Statista. [Мінімальна заробітна плата в Україні з квітня 2000 року по жовтень 2022 року](#), 2021.

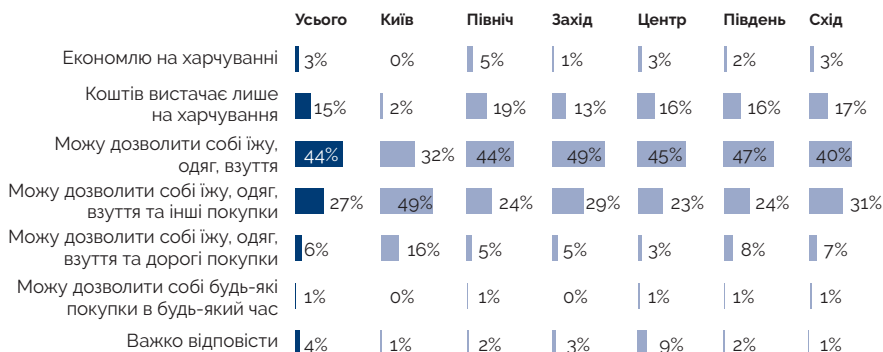
ДОХІД ТА БАЗОВІ ПОТРЕБИ

Джерела доходів ветеранів за останні 12 місяців

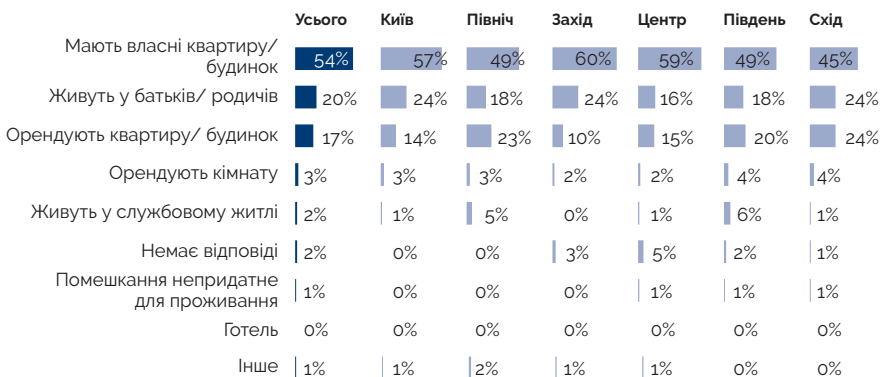

Примітка: Респонденти могли вибрати кілька варіантів відповіді

Самооцінка ветеранами матеріального становища своїх домогосподарств

Тип житла ветеранів

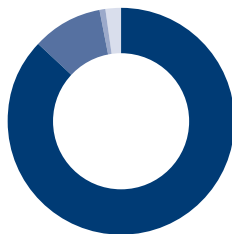
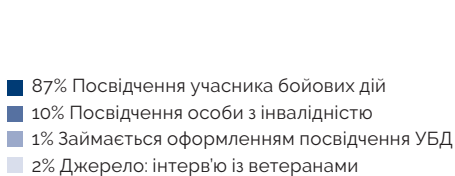
Джерело: інтерв'ю із ветеранами

2. ВІЙСЬКОВИЙ ДОСВІД

Більшість респондентів повідомили, що мають посвідчення учасника бойових дій, яке дає можливість отримувати пільги для ветеранів. Кожен десятий респондент повідомив, що має посвідчення особи з інвалідністю через отримані під час служби травми. Майже дві п'яті респондентів заявили, що вони продовжували військову службу або службу у правоохоронних органах, тоді як решта респондентів звільнилися з військової служби. Чинні військовослужбовці були переважно з північного, центрального та південного регіонів. Кожен третій опитаний ветеран зазначив, що неодноразово проходив службу в зоні бойових дій на сході країни.

На етапі відбору для участі в опитуванні у ветеранів дізналися про їхній поточний статус, а також наявність у них посвідчення учасника бойових дій та/або особи з інвалідністю²². Невелика кількість респондентів входили до складу добровольчих формувань і не мали посвідчення учасника бойових дій. Кожен десятий (10%) респондент підтвердив наявність посвідчення особи з інвалідністю. Ще чверть (23%) респондентів повідомили, що не мають посвідчення особи з інвалідністю, яке підтверджує поранення або захворювання, отримані під час проходження військової служби на сході України.

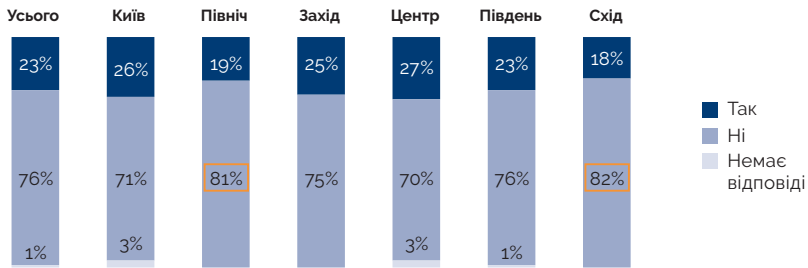
Діаграма 2.1. Посвідчення учасника бойових дій/особи з інвалідністю

Джерело: інтерв'ю із ветеранами

²² Відповідно до статті 7 [Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»](#) посвідчення особи з інвалідністю надає статус особи з інвалідністю особам, які отримали інвалідність внаслідок участі в бойових діях.

Діаграма 2.2. Наявність травм у ветеранів без посвідчення особи з інвалідністю

Джерело: інтерв'ю із ветеранами

Ветерани, які брали участь у глибинних інтерв'ю, зазначали, що найбільшою перешкодою для отримання документів, які підтверджують інвалідність, була необхідність взаємодії зі значною кількістю державних органів та довготривалий процес оформлення документів. Інші респонденти вказували на недостатність автоматизації адміністративних процесів. Респонденти зазначали, що мають проблеми зі збором документів для отримання посвідчення особи з інвалідністю. Удосконалення наявної централізованої системи даних дасть змогу накопичувати всі дані про ветерана в одному місці, що прискорить опрацювання та видачу документів. Наявність документації відіграє ключову роль в отриманні пільг та гарантій ветеранами.

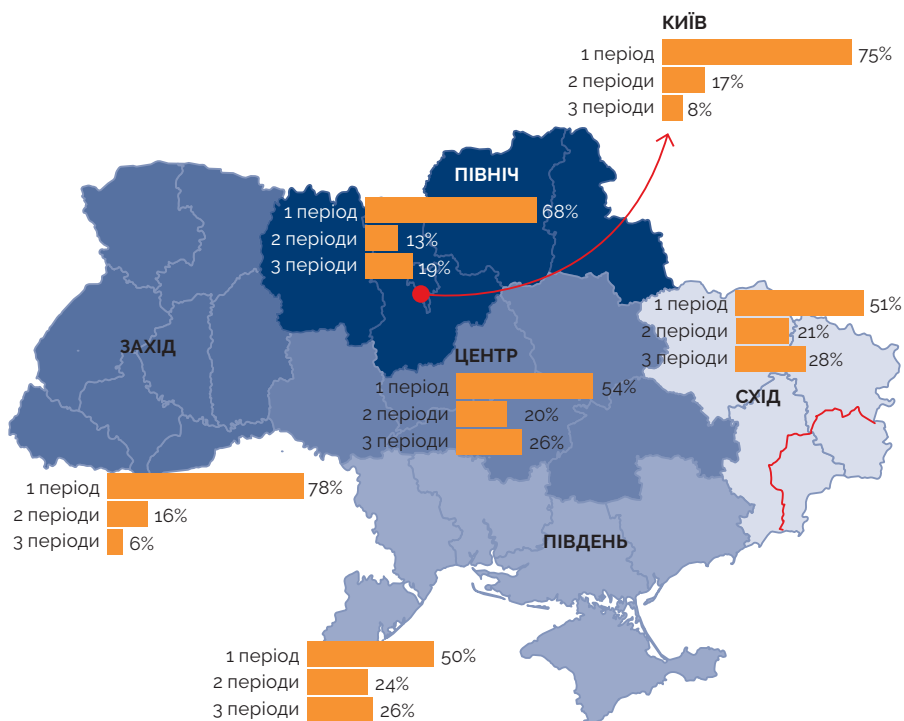
Цитата із глибинного інтерв'ю із КР (психолог)

«Бувало, що [ветеран] тричі ходив [у медичний заклад, щоб оформити документи для отримання посвідчення особи з інвалідністю] і скаржився. Чому вони не можуть відразу надати весь список [потрібних документів]? [Ветерани казали] Ми принесли все, що вони написали [підготували пакет документів за список], але потрібен ще якийсь. Добре, цей документ видали, але інший став недійсним... На жаль, через те, що у нас без папірця ти ніхто, тому обов'язково папірці... потрібні документи, потрібний збір. І не завжди [органи влади] дають якісну консультацію під час збирання документів. Тому існують НУО, які допомагають у цій справі»

Цитата із глибинного інтерв'ю з ветераном

«Я все оформив, зробив. Це були схожі походи, черги, купа папірців, туди біжи, сюди біжи, там бери один папірець, вези його в інший бік... коротше, я все це пройшов. Це, звісно, дуже проблематично. Гарязд, у мене руки/ноги на місці, а людині, у якої, не дай Боже, немає ноги чи руки... я не знаю, як це все відбувається. Це має бути якось автоматизовано. Якесь програма, якась база має бути, щоб воно якось там все підтягувалося або єдина система, щоб людина не займалася ось цією нісенітницею. Це таке вже минуле століття!»

Діаграма 2.3. Кількість періодів перебування в зоні бойових дій

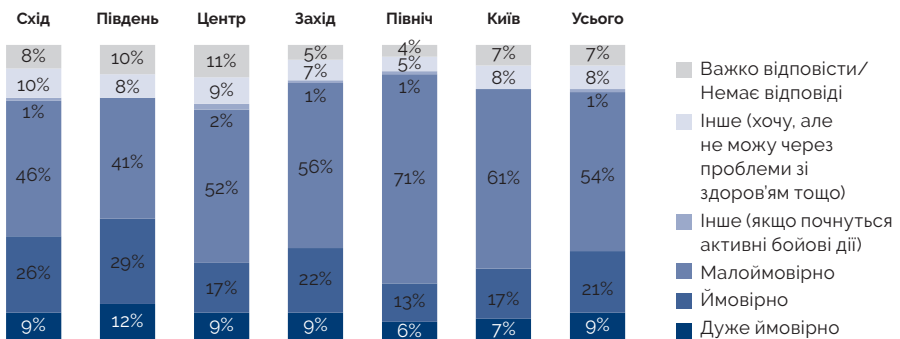

Джерело: інтерв'ю із ветеранами

37% опитаних респондентів заявили, що вони продовжували військову службу²³ або службу у правоохоронних органах²⁴ після отримання статусу учасника бойових дій. Серед чинних військовослужбовців і працівників правоохоронних органів було більше ветеранів, які проживали у північному (42%), центральному (43%) та південному (40%) макрорегіонах. Половина (51%) респонденток продовжували свою військову службу або службу у правоохоронних органах. Серед молоді віком від 18 до 24 років (60%) та від 25 до 35 років частка чинних військовослужбовців була найбільшою (41%).

Серед респондентів, які завершили свою військову службу або службу у правоохоронних органах, чверть (25%) перестали бути військовослужбовцями або нести службу у правоохоронних органах у 2019–2021 роках, майже половина (46%) – у 2016–2018 роках і ще третина (29%) у 2014–2015 роках. Респондентів, які завершили свою військову службу або службу у правоохоронних органах, запитували про те, як вони оцінюють ймовірність свого повернення до активної військової служби. Ймовірність повернутись на службу частіше підтверджувала молодь віком від 18 до 24 років (36%). Майже половина (54%) респондентів відповіла, що не готова повернутись на військову службу. Деякі ветерани зазначали, що їхнє небажання повертатися на службу було спричинене бажанням бути з родиною. Інші висловили своє незадоволення умовами проходження військової служби.

Діаграма 2.4. Самооцінка ймовірності повернення на військову службу ветеранами, які звільнилися

Джерело: інтерв'ю із ветеранами

²³ Верховна Рада України. [Закон України № 2232-XII про військовий обов'язок і військову службу](#), 1995.

²⁴ Кабінет Міністрів України. [Постанова № 114 про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ](#), 1991.

3. СОЦІАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ, ЗГУРТОВАНІСТЬ І ВІДЧУТТЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ

Досвід, здобутий ветеранами під час військової служби, став важливим аспектом їхнього життя. Він впливає на стосунки з членами їхніх родин, друзями, колегами та членами спільноти. Після повернення зі сходу деякі ветерани помітили покращення стосунків із членами сім'ї, тоді як інші, так і не оговтавшись від бойових дій, втратили спільну мову з рідними. Респонденти зазначали, що після повернення до цивільного життя відчувають байдужість органів влади до їхніх проблем. Кожен п'ятий респондент вважав, що місцева влада не реагує на проблеми ветеранів. Майже половина респондентів підтвердили, що за останні шість місяців стикалися принаймні з одним випадком упередженого або несправедливого ставлення до ветеранів (дискримінації) в різних сферах. Ветерани рідше, ніж населення в цілому, висловлювали впевненість у тому, що людям навколо можна довіряти.

Відчуття інтеграції та цінності

Ветерани, опитані під час глибинних інтерв'ю, часто зазначали, що досвід служби на сході країни змусив їх змінити своє мислення, переоцінити цінності та життєві пріоритети. Опитувані наголошували, що їхнє життя розділилося на дві частини – до та після служби на сході. У багатьох ветеранів після військової служби розвинулося сильне почуття справедливості, що стало важливим для осмислення їхніх стосунків з іншими та життя в цілому. Деякі опитані ветерани зазначали, що почали відчувати себе відірваними від суспільства. Щоб оцінити, як військовий досвід пов'язаний із відчуттям інтеграції, респондентам було запропоновано оцінити низку тверджень. Ці твердження ідентичні твердженням із глибинного опитування, проведеного МОМ у місті Києві та Київській, Дніпропетровській і Львівській областях у 2019 році. Це дає можливість порівняти ситуацію у 2019 та 2021 роках. Відмінностей між ветеранами військової служби і ветеранами органів внутрішніх справ виявлено не було.

Діаграма 3.1. Оцінка впливу військового досвіду та реінтеграції

Джерело: інтерв'ю із ветеранами

Дані, отримані в рамках загальнонаціонального опитування 2021 року, показали, що частка ветеранів, які проживали в населених пунктах, де проводилося опитування у 2019 році, та які погодилися із зазначеними на Діаграмі 3.1 твердженнями, була вищою у порівнянні з попереднім дослідженням. Така тенденція, серед іншого, може бути пов'язана з тим, що військовий досвід, отриманий під час служби на сході, з часом стає особливо важливим для ветеранів. З іншого боку, ізольованість, яку відчують респонденти, могла бути посилена перешкодами, з якими стикалися ветерани під час отримання пільг або послуг у процесі повернення до цивільного життя із 2019 року.

Діаграма 3.2. Оцінка впливу військового досвіду та реінтеграції (порівняння 2019 та 2021 років)

Тільки на лінії вогню люди розуміють, що важливо, а що ні

Ветеранів(-ок) можуть зрозуміти лише ті, хто воював

Участь у воєнних діях назавжди змінила моє життя

У мирному житті порушуються права ветеранів

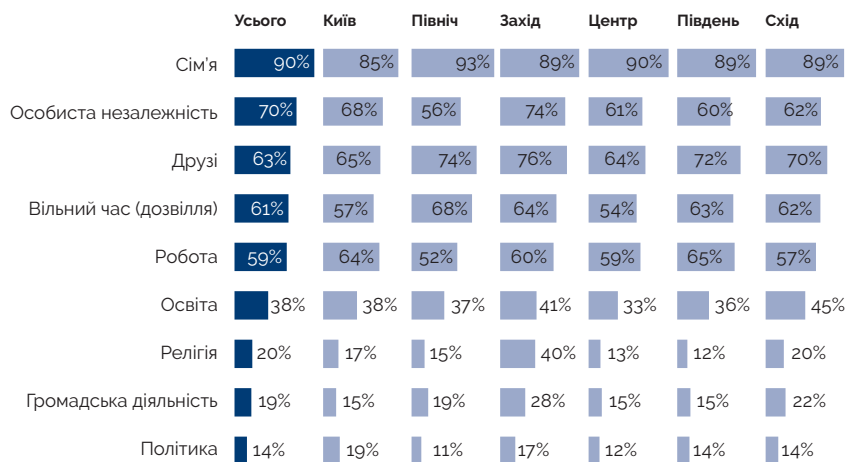
Джерело: інтерв'ю із ветеранами

Цитата із глибинного інтерв'ю із КР (фахівець із НУО)

«Ветеран повертається новою людиною, тому що він отримав новий досвід. Цей досвід не можна просто викреслити зі свого життя і повністю реабілітуватися неможливо, не можна стати тією людиною, якою ти був до того, можна реабілітуватися, тобто при звичаїтись до свого досвіду і його собі привласнити, цей досвід, і з ним далі жити...»

Ветерани, які брали участь у глибинних інтерв'ю, наголошували, що після проходження служби на сході вони почали відчувати зростання важливості сім'ї у своєму житті. Вибіркове опитування показало, що найважливішими аспектами життя ветеранів були їхні сім'ї, особиста незалежність та друзі, та підкреслило важливість залучення членів сім'ї та друзів до реінтеграції ветеранів. Про особисту незалежність частіше говорили ветерани, які проживають у місті Києві та в західному макрорегіоні. Громадська активність і релігія були важливішими для ветеранів, які живуть на заході країни.

Діаграма 3.3. Оцінка фундаментальних цінностей ветеранами – частка тих, хто зауважив важливість різних цінностей у своєму житті

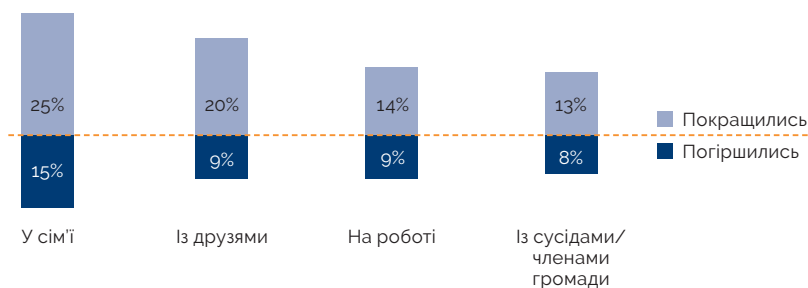
Джерело: інтерв'ю із ветеранами
Примітка: Респонденти могли вибрати кілька варіантів відповіді

У порівнянні з пересічними громадянами ветерани частіше наголошували на важливості фундаментальних цінностей у їхньому житті.²⁵ Респонденти частіше зазначали, що для них дуже важливі сім'я та друзі. Зокрема, 86% населення вважають сім'ю найважливішим аспектом життя (82% чоловіків і 90% жінок), тоді як серед ветеранів цей показник становить 90% (90% чоловіків та 93% жінок). Дослідження продемонструвало важливість підтримання ветеранами зв'язків із друзями, оскільки для них цей аспект життя посідає третє місце серед найважливіших фундаментальних цінностей.

Стосунки з іншими людьми

Щодо взаємодії з іншими людьми, опитані ветерани зазначили, що після повернення зі сходу вони помітили зміни у стосунках із членами сім'ї, друзями, колегами, а також із сусідами та членами їхньої громади. Були як позитивні, так і негативні зміни. На думку опитаних, найбільш суттєві зміни відбулися у стосунках із членами їхніх сімей. Загалом близько чверті респондентів (24%) зазначили про погіршення стосунків принаймні в одній сфері відносин.

Діаграма 3.4. Самооцінка ветеранами змін у стосунках з іншими людьми

Джерело: інтерв'ю із ветеранами

²⁵ **Застереження:** Початковий перелік цінностей було взято з опитувальника 7-ої хвили Світового дослідження цінностей. До нього входили, зокрема, освіта, особиста незалежність та громадська діяльність. Під час інтерпретації результатів порівняння варто враховувати відмінності в методиках опитування ветеранів і СДЦ. Режим доступу: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp>

Члени сімей ветеранів зауважували, що досвід перебування в зоні бойових дій поглинає всю увагу ветеранів і відриває їх від повсякденного життя, у той час як побутові справи залишаються важливими для інших членів їхніх сімей. Втрата порозуміння, яку переживають деякі ветерани, призводить до непорозумінь у родині, особливо за відсутності професійної ПЗПСП ветеранів.

Цитата із глибинних інтерв'ю із членом сім'ї ветерана (дружиною ветерана)

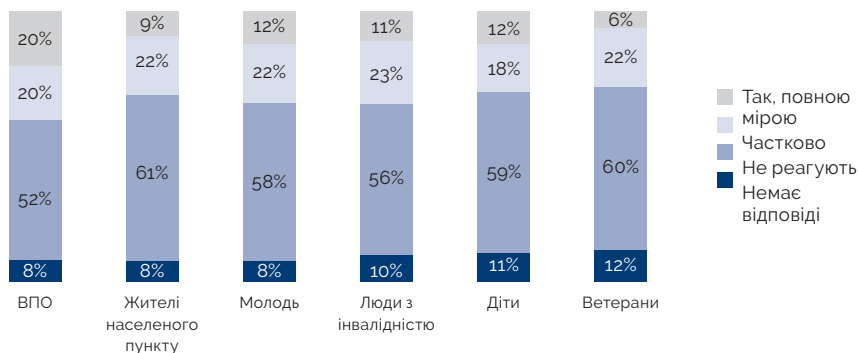
«На мою думку, їхні [ветеранів] цінності повністю змінилися. Для ветерана повсякденні справи, наприклад, те, що важливо для його сім'ї, часто стає невидимим і таким дріб'язковим у порівнянні з тим, з чим він зіткнувся [під час військової служби]. Тому й виникають певні непорозуміння. Відсутність комплексної психологічної реабілітації та неусвідомлення ветеранами проблеми, затяжна депресія, труднощі з виходом на роботу, їх нереалізація, втрата самоповаги – питання складні і багатогранні. Усе це, звичайно, не найкращим чином позначається на шлюбі. Він завжди повторює: «Ти не розумієш, ти не була там, ти не знаєш».

Зміни у стосунках між ветеранами та іншими людьми сприймалися по-різному в різних групах респондентів. Для молодих людей віком від 18 до 24 років стосунки з членами сім'ї та друзями покращились більшою мірою, ніж у представників інших вікових груп: 34% повідомили про покращення стосунків у сім'ї та 32% – про покращення стосунків із друзями. І навпаки, ветерани у віці від 35 до 44 років (19%) повідомили, що у них погіршилися стосунки в сім'ї у порівнянні з більшістю інших вікових груп. Ветерани, які проживають у Києві (22%), на заході України (18%) та містах із населенням понад 500 тисяч осіб (18%), частіше повідомляли про покращення стосунків із членами громади після їхнього повернення до цивільного життя.

Реагування влади на потреби ветеранів і членів громад

Майже чверть (23%) опитаних ветеранів, які завершили свою військову службу або службу у правоохоронних органах, повідомили, що найбільшою проблемою, з якою вони зіштовхнулись одразу після завершення служби, було відчуття байдужості представників влади до проблем ветеранів. Кожен десятий респондент вважав, що місцева влада не реагує на потреби різних груп у громаді. Такі результати підкреслюють, що позитивна взаємодія ветеранів із державними структурами є важливою складовою сталої реінтеграції ветеранів у цивільне життя.

Діаграма 3.5. Оцінка реагування місцевої влади на потреби різних груп

Джерело: інтерв'ю із ветеранами

Сприйняття дискримінації

Респондентів запитали, чи стикалися вони з випадками упередженого чи несправедливого ставлення до ветеранів (дискримінації) протягом останніх шести місяців у різних сферах. Майже половина (43%) підтвердили щонайменше один такий випадок.

Діаграма 3.6.1. Частка ветеранів, які підтвердили, що стикались хоча б з одним випадком упередженого чи несправедливого ставлення до ветеранів (дискримінації) за останні шість місяців, за макрорегіонами

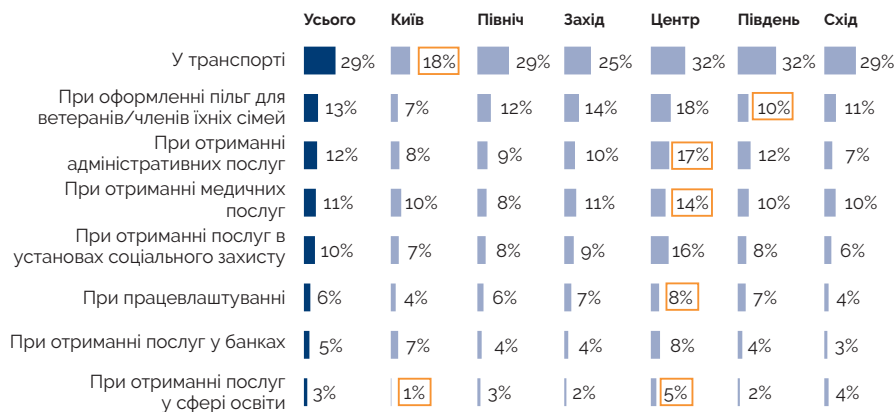

Джерело: інтерв'ю із ветеранами

Примітка: Респонденти могли вибрати кілька варіантів відповіді.

Серед респондентів, які неодноразово служили в зоні бойових дій, частка тих, хто повідомив про відчуття дискримінації ветеранів, становила 49%. Ветерани, які не мали постійної зайнятості протягом останніх шести місяців, також часто повідомляли про несправедливе ставлення до ветеранів у порівнянні з рештою респондентів (49% та 42% відповідно). Більше половини ветеранів, які мали посвідчення особи з інвалідністю або травми, отримані під час служби на сході, підтвердили, що вони мали подібний досвід дискримінації (53% та 54% відповідно). Крім того, відчуття дискримінації також було пов'язане зі стосунками з членами громади. Серед респондентів, які повідомили, що їхні стосунки із сусідами та членами громади погіршилися, 70% також повідомили про випадки дискримінації.

Діаграма 3.6.2. Обставини, за яких респонденти стикалися з упередженим або несправедливим ставленням (серед усіх ветеранів)

Джерело: інтерв'ю із ветеранами

Примітка: Респонденти могли вибрати кілька варіантів відповіді.

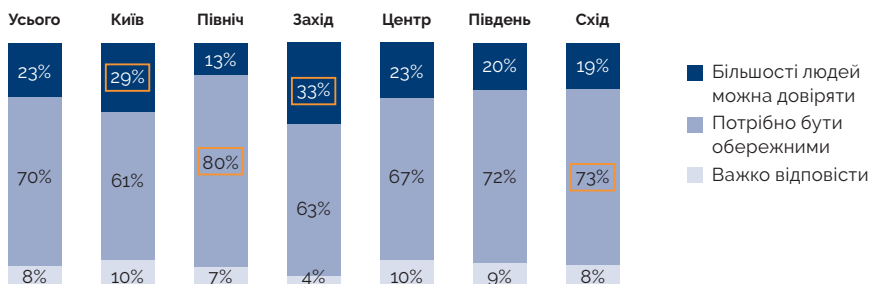
Частка ветеранів зі Львівської, Дніпропетровської, Київської областей та міста Києва, які під час дослідження 2019 року підтвердили принаймні один випадок упередженого чи несправедливого ставлення до ветеранів, була нижчою у порівнянні з часткою таких респондентів у 2021 році, хоча цей показник знизився із 49% до 40%.²⁶ Так зменшення відбулося через зменшення кількості опитаних ветеранів, які підтверджують такі випадки в транспорті та в медичних установах. Майже в половині (50%) випадків відчуття упередженого або несправедливого ставлення викликало почуття розчарування. Водночас, за словами 46% респондентів, у випадках дискримінації вони почувають себе роздратованими. Кожен десятий респондент серед тих, хто завершив військову службу або службу у правоохоронних органах, а також респонденти, які продовжували службу в армії або працювали в суміжних сферах, повідомили, що такі випадки змушували їх дистанціюватися від цивільного населення та менше довіряти іншим людям (12% і 10% відповідно). Такі результати демонструють відчуття ветеранами стигматизації, а також свідчать про необхідність реалізації програмних заходів, включно з наданням ПЗПСП тим, хто стикається зі стигмою та дискримінацією, які допоможуть забезпечити сталу реінтеграцію ветеранів у цивільне життя.

²⁶ МОМ. [Життя після конфлікту: Опитування щодо соціально-демографічних та соціально-економічних характеристик ветеранів конфлікту на сході України та їхніх сімей](#), 2020.

Довіра до соціальних інституцій і груп

Ветеранам було запропоновано оцінити своє ставлення до різних груп у суспільстві, а також державних і громадських інституцій. 70% відсотків опитаних ветеранів вважають, що у стосунках із людьми треба бути дуже обережними, що загалом відповідає показнику серед загального населення. 23% ветеранів погодились, що «Більшості людей можна довіряти». Серед загального населення з цим твердженням погодились 30% опитаних.²⁷

Діаграма 3.7. Довіра до людей (у цілому)

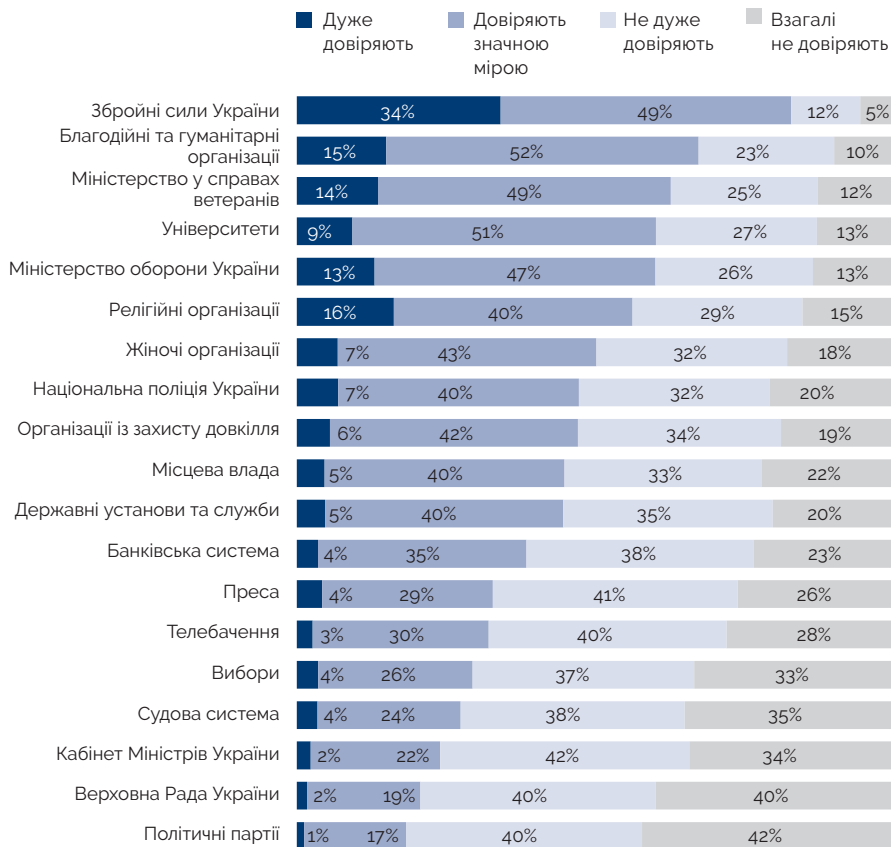

Джерело: інтерв'ю із ветеранами

Серед соціальних інститутів, запропонованих для оцінювання, найбільший ступінь довіри у ветеранів викликають Збройні сили України (83%), благодійні та гуманітарні організації (77%) та Міністерство у справах ветеранів України (63%). Найменше ветерани довіряють політичним партіям (18%). Вищий рівень довіри до певних інституцій можна пояснити тіснішою взаємодією та доброю обізнаністю респондентів про роботу таких інституцій.

²⁷ ГО «Український центр європейської політики». [Україна у світовому дослідженні цінностей \(7 хвиля СДЦ\)](#), 2020.

Діаграма 3.8. Довіра до соціальних інституцій

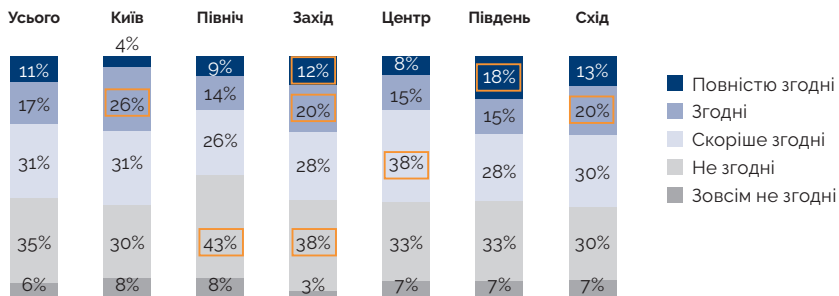
Джерело: інтерв'ю із ветеранами

Довіра до місцевої влади була пов'язана з оцінюванням ветеранами рівня реагування влади на потреби ветеранів. Серед ветеранів, які вважали, що місцева влада повністю реагує на їхні потреби, 70% стверджували, що довіряють місцевій владі.

Участь у житті громади

Ветеранам було запропоновано оцінити їхню здатність впливати на життя громади. Найбільше поляризованими є погляди мешканців північного макрорегіону: 23% ветеранів вважають, що вони можуть впливати на життя у своїй громаді, тоді як 51% ветеранів вважають, що ні («зовсім не згодні» та «не згодні»).

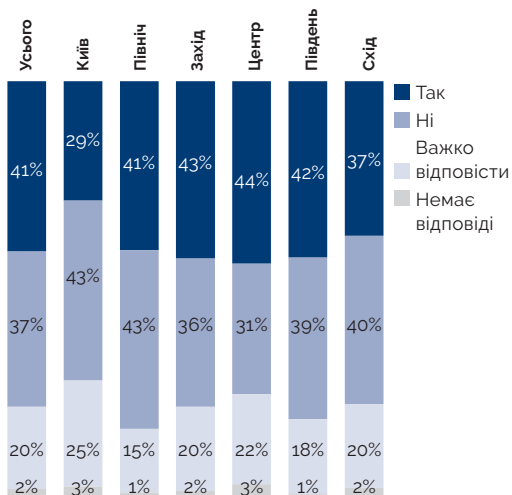
Діаграма 3.9. Оцінка можливості ветеранів впливати на зміни в громаді

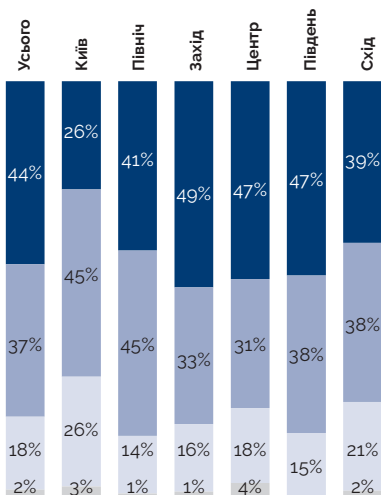
Джерело: інтерв'ю із ветеранами

Мешканці західного, центрального та південного регіонів стверджують, що готові активніше залучатись до роботи ветеранських центрів/організацій. Ключові респонденти, які брали участь у глибинних інтерв'ю, виявили, що громадянська активність ветеранів та їхня взаємодія з НУО сприяють адаптації ветеранів, допомагають у реалізації їхніх прав та сприяють покращенню іміджу ветеранів у громадах.

Діаграма 3.10. Готовність ветеранів брати участь у виробленні та ухваленні рішень (у цілому)

Діаграма 3.11. Готовність ветеранів брати участь у виробленні та ухваленні рішень через ветеранські центри/ організації

Джерело: інтерв'ю із ветеранами

Рідні ветеранів відзначають, що ветеранські організації є помітними в населених пунктах, вони тісно співпрацюють із місцевою владою, в багатьох ініціативних групах із різних питань присутні ветерани. Окремі респонденти вказували, що ветерани дотичні до діяльності громадських організацій. Рідні ветеранів вважають діяльність ветеранських організацій виключно позитивною. На думку опитаних, такі організації сприяють адаптації ветеранів, допомагають у реалізації їхніх прав та сприяють покращенню іміджу ветеранів у громадах. У той же час респонденти наводили приклади, коли їхні чоловіки та знайомі ветерани завойовували повагу у громаді через особисту соціальну активність та громадську позицію.

Цитата із глибинного інтерв'ю із дружиною ветерана:

«... Вони [ветерани] активізуються і займаються різними видами діяльності – починають займатися волонтерством, стають активними учасниками рухів, не політичних, а значно ширших. Я чула про випадки, коли ветерани поверталися і починали вести активну громадську діяльність, боротися за права, підтримувати тих, хто повернувся, допомагати іншим ветеранам, наприклад, знаходити юристів, які допомагали би ветеранам у правових питаннях».

На думку респондентів, активна співпраця місцевої влади з ветеранами та покращення комунікації, що враховує їхні потреби, стимулюватиме ветеранів брати участь в процесі вироблення та ухвалення рішень громадою. Під час інтерв'ю ветерани зазначали, що хотіли би відчувати більше поваги та розуміння від членів громади. Водночас 14% ветеранів вважають, що вони повинні посилити інтеграцію у ветеранську спільноту. Ще 14% вважають, що ветеранам варто брати активнішу участь у житті громади в цілому.

Діаграма 3.12. Оцінка ветеранами чинників, які можуть сприяти їхній активнішій участі у виробленні та ухваленні рішень

Джерело: інтерв'ю із ветеранами

Примітка: респонденти могли вибрати кілька варіантів відповіді

Щодо участі в житті громади, ветерани, судячи з усього, протягом останніх 12 місяців брали активну участь у різних заходах посилення соціальної згуртованості²⁸. Вибіркове опитування показало, що ветерани виявились більш активними у спілкуванні з органами влади, ніж населення загалом. Водночас лише 5% респондентів підтвердили використання електронних засобів зв'язку під час звернення до органів влади, а 4% зазначили, що протягом останніх 12 місяців подавали офіційні запити на інформацію до державних органів²⁹.

Діаграма 3.13. Досвід участі ветеранів у різних заходах посилення соціальної згуртованості та бажання долучитися до них

Джерело: інтерв'ю із ветеранами

²⁸ **Застереження:** Активна позиція опитаних може бути результатом застосованої стратегії вибірки, оскільки респондентів запросили до участі в опитуванні через НУО.

²⁹ Агентство США з міжнародного розвитку. [Опитування громадської думки для оцінки змін в обізнаності громадян щодо громадських організацій та їхньої діяльності, 2021.](#)

4. ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ТА ПСИХОСОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА (ПЗПСП)

Після служби на сході ветерани мають досвід сильних стресових ситуацій і подій. Крім того, зміна, пов'язана з поверненням до цивільного життя, може бути додатковим чинником, що впливає на психоемоційний стан людини та ускладнює процес адаптації. 75% ветеранів вважають, що психологічна підтримка є гострою потребою після завершення військової служби. Діаграма 4.2 демонструє додаткові відомості про найпоширеніші способи отримання ветеранами допомоги.

П'ята частина (22%) ветеранів, які завершили військову службу або службу у правоохоронних органах, повідомили про наявність сильного емоційного стресу, пов'язаного з поверненням до цивільного життя. Про стрес частіше згадували жінки (32%), ніж чоловіки (21%)³⁰. Крім того, кожен п'ятий (20%) респондент зазначив, що зіштовхнувся з проблемами зі здоров'ям, які з'явилися під час служби.

Цитата із глибинного інтер'ю із дружиною ветерана:

«Наприклад, психологічні проблеми мають більший вплив, ніж фізичні. Якщо в людей є якісь фізичні травми або проблеми, вони впливають на них не так сильно, як психологічні травми. Людина стає замкнутою, а ти, як дружина, не можеш до неї достукатися, зрозуміти, в чому проблема. Не завжди є можливість звернутися до фахівця, тому що [ветеран] цього не хоче. Та й люди, які повернулися, в основному не хочуть отримувати допомогу добровільно. Через деякий час – так, але відразу ніхто не біжить прямо, так би мовити, лікуватися чи загоювати душевні та фізичні рани.»

³⁰ Результати аналізу тлумачилися з урахуванням обмежень, пов'язаних із малим розміром підвибірки ветеранок.

Респонденти, які мали посвідчення особи з інвалідністю (88%) або отримали травму або захворювання під час виконання завдань на сході країни (81%), частіше ніж інші опитані повідомляли про нагальну потребу отримання психологічної допомоги після повернення до мирного життя. Ветерани, які відчували дискримінацію щодо себе, також частіше говорили про гостру потребу ветеранів у психологічній підтримці після повернення до цивільного життя (79%). Цей показник був вищим серед ветеранів, які відслужили більш ніж один строк у зоні бойових дій, що свідчить про вплив військового досвіду на емоційний стан та психічне здоров'я ветеранів.

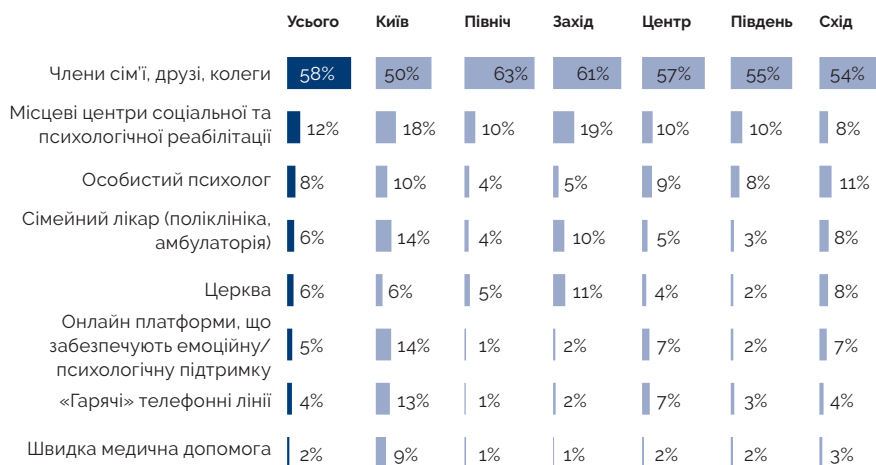
Діаграма 4.1. Частка респондентів, які вважають, що отримання психологічної підтримки є гострою потребою ветеранів після повернення до цивільного життя

Джерело: інтерв'ю із ветеранами

Опитані ветерани повідомили, що зверталися за допомогою до різних людей та інституцій для отримання психологічної та емоційної підтримки. Респонденти, які проживають у сільській місцевості, частіше зверталися за допомогою до своїх родичів, друзів, колег і рідко зверталися за допомогою до фахівців спеціалізованих гарячих ліній або психологів. Результати не показали істотних відмінностей у частках тих, хто звертався до місцевих центрів соціально-психологічної реабілітації залежно від типу населеного пункту.

Діаграма 4.2. Джерела психологічної допомоги та/або емоційної підтримки, якими ветерани користуються найчастіше

Джерело: інтерв'ю із ветеранами

Примітка: респонденти могли вибрати кілька варіантів відповіді

Учасники глибинних інтерв'ю зазначали, що психологічна допомога і програми соціальної адаптації є край важливими для ветеранів – це одне з першочергових питань і викликів. На думку ключових респондентів, переважна більшість ветеранів, або й усі ветерани, потребують тієї чи іншої допомоги, супроводу, особливо одразу після повернення до цивільного життя. Фахівці наголошували на тому, що подібні програми мають включати роботу з усією родиною, а не лише роботу із власне ветеранами.

Діаграма 4.3. Види психологічної допомоги, яку ветерани хотіли б отримувати та вважають необхідною для ветеранів загалом

Джерело: інтерв'ю із ветеранами

Примітка: респонденти могли вибрати кілька варіантів відповіді

42% ветеранів стверджували, що їм не потрібна психологічна допомога, тоді як 55% наголосили на необхідності доступу інших ветеранів до індивідуальних консультацій із психологом. Такий вражаючий результат можна пояснити тим, що ветерани не хочуть показувати свою слабкість, розповідати про свої проблеми і певною мірою не усвідомлюють, що їм потрібна допомога. Вони також не знають, до кого звернутися за допомогою і як це зробити. Більше третини (35%) ветеранів, які мають досвід більш ніж одного строку служби на сході, зазначили, що немає фахівців, які би розуміли проблеми ветеранів.

Близько третини респондентів у кожному макрорегіоні не знали, до кого та як звернутися. Цей показник був найвищим на заході, що вказує на необхідність додаткових зусиль для усунення такої прогалини.

Діаграма 4.4. Причини, з яких ветерани не звертаються за психологічною допомогою

Джерело: інтерв'ю із ветеранами

Примітка: респонденти могли вибрати кілька варіантів відповіді

5. ДОСТУП ДО ПІЛЬГ ТА ПОСЛУГ

Найменш доступними для ветеранів виявилися послуги і допомога в житловій сфері та у сфері охорони здоров'я. Респонденти розповідали про випадки, коли фінансування на протезування було недостатнім і їм доводилося покривати такі витрати власним коштом.

Забезпечення ветеранів пільгами та гарантіями соціального захисту регулюється низкою нормативно-правових документів і законів України. Основним документом у цій сфері є Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»^{31,32}.

Загальна оцінка користування послугами або допомогою

Переважна більшість опитаних була обізнана про існування різних послуг та пільг для ветеранів. Частка тих, хто відповів, що не знає про певні види пільг і допомоги, не перевищувала 12% (кредити на реконструкцію та капітальний ремонт житла). Водночас респонденти, опитані під час глибинних інтерв'ю, зауважували брак механізмів і структур, які би максимально централізовано забезпечували доступ до пільг і послуг їхнім користувачам, а також інформації про порядок їх отримання. Такий результат свідчить про необхідність покращення наявної централізованої системи даних для розширення доступу ветеранів до пільг і послуг.

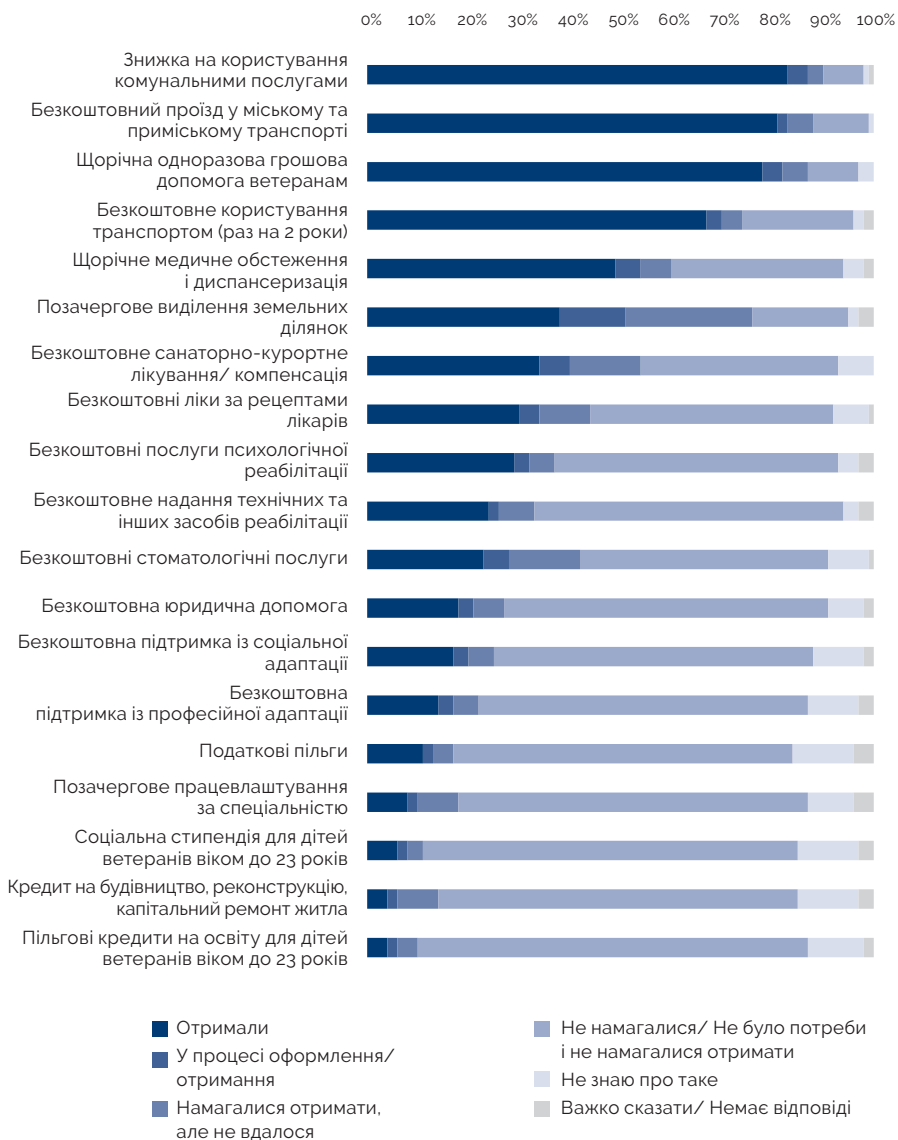
Цитата із глибинного інтерв'ю із КР (працівник НУО)

«Ніхто їм нічого не дає взагалі [інформуючи про етапи процедури отримання документів, необхідних для доступу до послуг]. Коли ти входиш в цивільне життя, ти просто опиняєшся з купою юридичних питань, які тобі треба вирішити, тому що треба випуститись з частини, деє прописатись, стати в центр зайнятості, це такий квест величезний».

³¹ Верховна Рада України. [Закон № 3551 від 22 жовтня 1993 року про статус ветеранів війни та гарантії їх соціального захисту](#). 1993.

³² Кабінет Міністрів України. [Постанова № 1050 про деякі питання стипендіального забезпечення](#). 2016.

Діаграма 5.1. Досвід користування ветеранами послугами або допомогою

Джерело: інтерв'ю із ветеранами

Досвід користування пільгами та послугами

У респондентів запитали, чи намагалися вони отримати послуги або пільги, які держава надає ветеранам та їхнім сім'ям, коли потребували цього.

Діаграма 5.2. Частка ветеранів, які не отримали послуги або пільги, серед тих, хто намагався їх отримати

Джерело: інтерв'ю із ветеранами

Цитата із глибинного інтерв'ю із ветераном

«Я планую подавати на біонічний протез собі по руці, але вони дуже дорогі... Ось я з протезистом спілкувався своїм, так мені протезист каже, що держава, на жаль, уже лише останні шість років не змінювала суму, яка виділяється на ці протези... вони-то суму підняли, а у нас держава суму вже шість років не змінювала, тому якісний біонічний протез підібрати дуже складно на ту суму, яку виділила держава. Треба ще й свої доплачувати».

Цитата із глибинного інтерв'ю із ветераном

«У товариша проблеми зі спиною були. Він пішов і йому сказали: «Ми тобі можемо дати аспірин та парацетамол. Решту все купувати треба».

Канали пошуку інформації про послуги та пільги

Діаграма 5.3. Канали, які використовують ветерани для пошуку інформації про пільги, послуги, гарантії

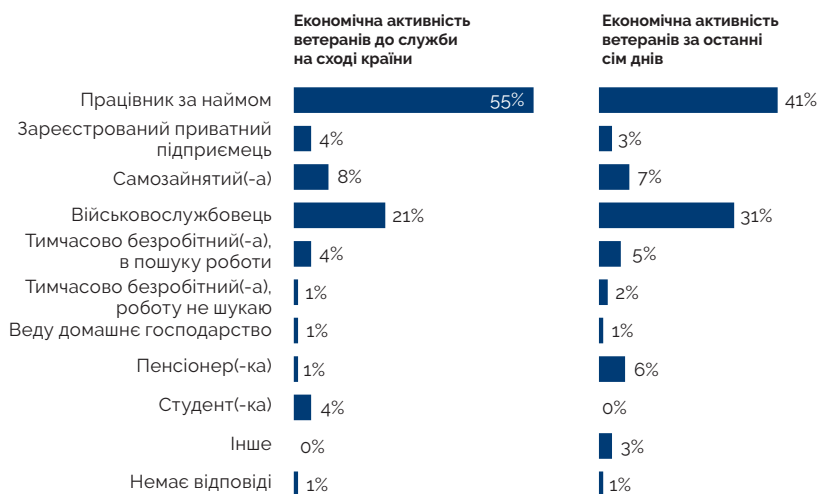
Джерело: інтерв'ю із ветеранами
Примітка: респонденти могли вибрати кілька варіантів відповіді

6. СИТУАЦІЯ НА РИНКУ ПРАЦІ

Рівень безробіття серед ветеранів є відносно низьким, але ситуація із працевлаштуванням ветеранів є досить нестабільною. Кожен п'ятий ветеран, який завершив військову службу або службу у правоохоронних органах, підтвердив відсутність постійного місця роботи протягом останніх шести місяців. Ветерани назвали різні проблеми з працевлаштуванням, пов'язані з інвалідністю, хронічними захворюваннями або статусом учасника бойових дій. Інші назвали причиною погіршення можливості їхнього працевлаштування після повернення до цивільного життя свою тривалу відсутність у середовищі цивільної зайнятості. Представники НУО, які співпрацюють з ветеранами, зазначали, що ветерани часто потребують перекваліфікації, оскільки військовий досвід трансформує погляди та цінності людини і ветерани починають шукати інший шлях для самореалізації.

Працевлаштування ветеранів

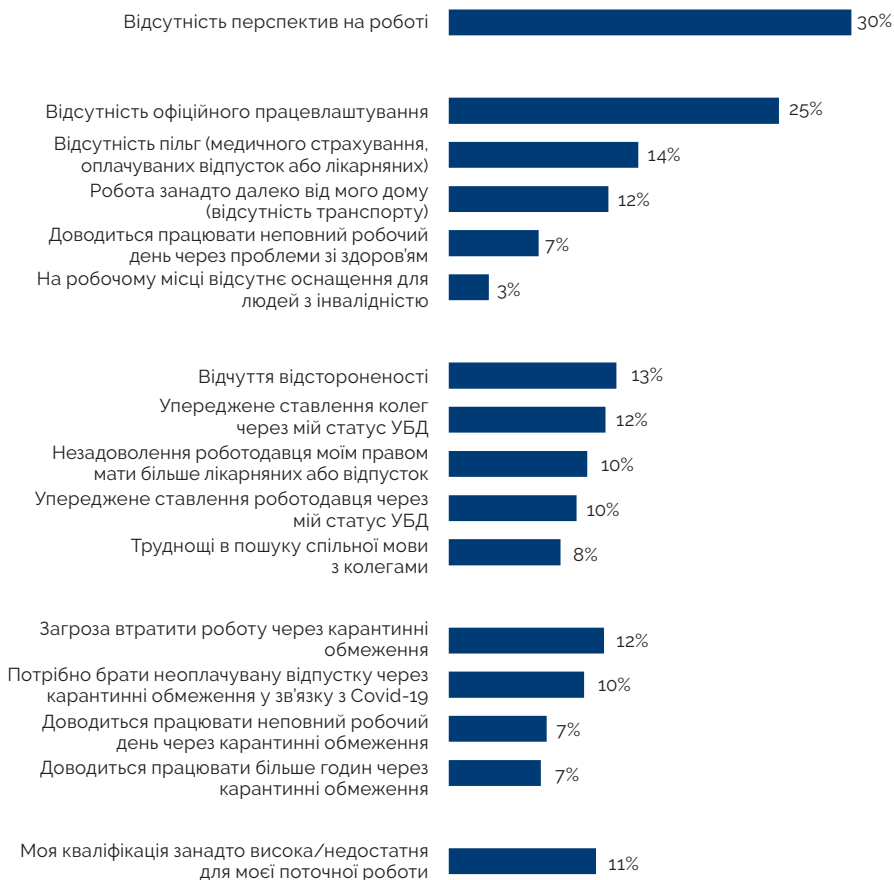
Діаграма 6.1. Статуси зайнятості ветеранів до служби на сході країни та за останні сім днів (серед усіх опитаних ветеранів)

Джерело: інтерв'ю із ветеранами

39% опитаних респондентів із числа працевлаштованих підтвердили, що стикаються з різними труднощами на робочому місці. Деякі респонденти були стурбовані проблемами з працевлаштуванням, пов'язаними з пандемією COVID-19, та страхом втратити роботу через карантинні обмеження (12%). Інші розповідали, що через пандемію їм довелося брати неоплачувану відпустку (10%). Респонденти також згадували про потребу працювати на умовах неповного робочого дня або понаднормово.

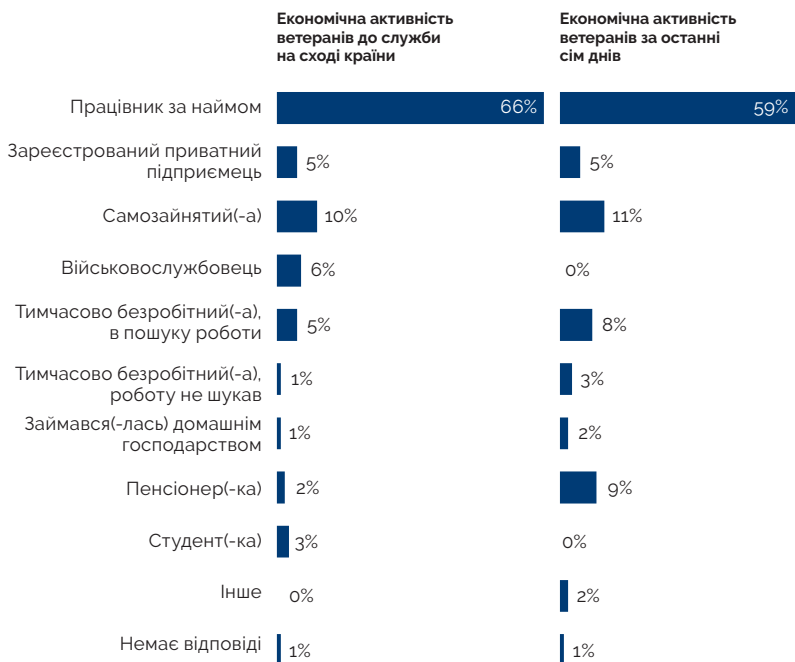
Діаграма 6.2. Проблеми, з якими стикаються на робочому місці ветерани, які працюють за наймом

Джерело: інтерв'ю із ветеранами
Примітка: респонденти могли вибрати кілька варіантів відповіді

Аналіз показує, що до військової служби ветерани займалися найрізноманітнішою діяльністю, і що частка працевлаштованих після завершення служби ветеранів зменшилася із 66% до 59%. Водночас кількість безробітних та пенсіонерів зросла, як показано на діаграмі 5.3.

Діаграма 6.3. Зайнятість ветеранів до служби на сході країни та за останні сім днів³³ (серед тих, хто завершив свою військову службу або службу у правоохоронних органах)

Джерело: інтерв'ю із ветеранами

³³ Там само.

Діаграма 6.4. Зайнятість ветеранів упродовж останніх 6 місяців (серед тих, хто завершив свою військову службу або службу у правоохоронних органах)

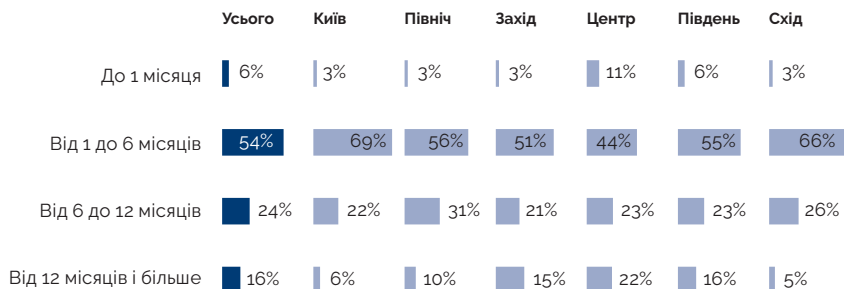

Джерело: інтерв'ю із ветеранами

Безробіття серед ветеранів

43% тих, хто завершив військову службу або службу у правоохоронних органах, стикалися з безробіттям. Частка ветеранів, які переживали періоди безробіття після повернення до цивільного життя, була вищою серед жителів сіл (49%) та молоді віком від 18 до 24 років (61%). Брак можливостей для набуття та розвитку навичок цивільної роботи в певному віці потенційно зменшує можливості працевлаштування після служби. Ситуацію можна покращити, створивши відповідні програми для молоді, зокрема програми працевлаштування та стажування. Періоди безробіття в сільській місцевості також можуть бути пов'язані з відсутністю навичок і досвіду роботи в аграрному секторі. Зовнішні фактори, такі як розвиток ринку праці в сільській місцевості, також можуть впливати на зайнятість.

Діаграма 6.5. Періоди безробіття після завершення військової служби або служби у правоохоронних органах серед тих, хто мав досвід безробіття/пошуку роботи

Джерело: інтерв'ю із ветеранами

8% респондентів повідомили, що вони були безробітними, але шукали роботу. Такі респонденти називали різноманітні проблеми, з якими вони стикалися під час пошуку роботи, як показано на діаграмі 5.6.

Діаграма 6.6. Труднощі, з якими стикаються ветерани під час пошуку роботи

Джерело: інтерв'ю із ветеранами

Примітка: респонденти могли вибрати кілька варіантів відповіді

Ветерани, які брали участь у глибинних інтерв'ю, зауважили зниження їхньої конкурентоспроможності на ринку праці після повернення з військової служби, включно з пониженням на посаді та втратою навичок і кваліфікації через тривалу відсутність у цивільному секторі зайнятості. Опитані ветерани зазначали, що посади в цивільному секторі часто не відповідають професіям та кваліфікаціям, отриманим під час служби. У деяких випадках ветерани можуть не мати досвіду роботи за цивільними спеціальностями через те, що більшу частину свого часу провели в армії або через неповну освіту чи через відсутність досвіду. Тому ветеранам, які переходять на цивільну роботу, часто доводиться починати з нуля. Крім того, респонденти зазначали, що деякі ветерани неохоче повертаються на місце роботи, де вони працювали до служби на сході, оскільки відчують потребу змінити свій спосіб життя.

Цитата із глибинних інтерв'ю із членом сім'ї ветерана (дружиною ветерана)

«У мене чоловік юрист, якщо йому повертатися до своєї практики, то йому треба вивчити все законодавство, і тут трошечки є проблема. Вчитися, другу освіту безкоштовну, можливо, треба витратити ще якийсь термін часу, якого в нашому віці, наприклад, по сорок років, не так вже й багато. Тому так, з працевлаштуванням трошки проблеми є».

Цитата із глибинного інтерв'ю із ветераном

«Якщо людина мала роботу і, наприклад, посаду за нею зберегли, то вона повернеться, а якщо ні... У військових дуже велика проблема з пошуком роботи, яка їм близька, близька до їхньої спеціальності, оскільки військові мають спеціальності, яких немає в цивільному житті. Наприклад, гранатометника. Йому доведеться почати все спочатку або повернутися до лав армії, підписавши новий контракт».

Цитата із глибинного інтерв'ю із ветераном

«Я працював на металургійному комбінаті, і та робота з підвищеною небезпекою, а оскільки став інвалідом другої групи, то у них не можна таким працювати. Тому вони мене звільнили, запропонували мені перевестися кур'єром, нижча робота, але, в принципі, хоч щось залишили... Через те, що праву руку втратив, я ж правша був, у побуті стало набагато важче, у житті звичайному. Просто складніше всі моменти, що раніше покладався в основному на себе, тепер більше покладаюся на свою дружину, на сім'ю».

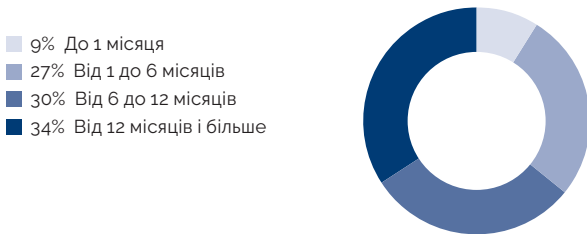
Під час глибинних інтерв'ю учасників запитали, як включення їхнього статусу УБД до резюме може вплинути на можливості працевлаштування. Серед опитаних не було одностайності. Деякі з них повідомили, що особи зі статусом УБД мають перевагу під час працевлаштування на посади у суміжній сфері. Інші ж опитані ветерани заявили, що він не відіграє жодної ролі під час пошуку роботи. Водночас опитані згадували, що ветерани можуть приховувати свій військовий досвід під час працевлаштування через страх отримати відмову від потенційного роботодавця.

Цитата із глибинного інтерв'ю із ветераном

«Часто буває таке: ти приходиш на роботу, розповідаєш, що ти вмєєш, роботодавці кажуть – так, так, ти підходиш нам, і раптом вони – так, почекай, а ти атошник? Знаєєш, що, друже? Іди-но ти гуляй, бо ми вас знаємо, у вас через місяць, через два, у кращому через три все одно станеться зрив, ти підеш у запій, тебе там десь перемкне».

Середня тривалість пошуку роботи серед ветеранів становила 12 місяців, тоді як серед загального населення середня тривалість пошуку роботи у 2021 році становила від 6 до 7 місяців.³⁴

Діаграма 6.7. Тривалість безробіття серед ветеранів, які шукають роботу

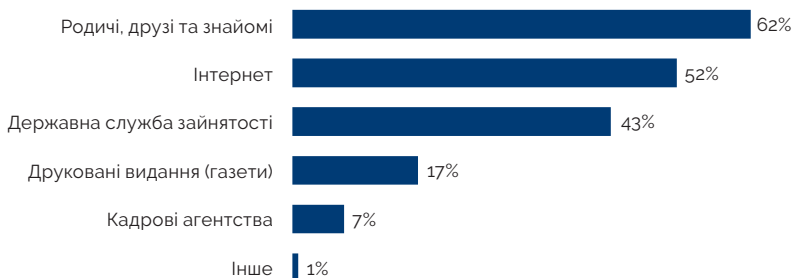

Джерело: інтерв'ю із ветеранами

³⁴ Державна служба статистики України. [Робоча сила України. Середня тривалість пошуку роботи безробітними за статтю, типом місцевості по регіонах, 2021.](#)

За словами безробітних ветеранів, вони шукали роботу через різні канали. Більше половини ветеранів (58%) сказали, що вони зареєстровані в Державній службі зайнятості, проте найбільш популярними каналами пошуку роботи були родичі, друзі та знайомі (62%), Інтернет (52%) та Державна служба зайнятості (43%). Респонденти глибоких інтерв'ю вважають, що ветерани частіше працевлаштовуються через ветеранські спільноти та організації, які допомагають ветеранам із пошуком роботи або відкриттям бізнесу. Крім того, опитані згадували групи в соціальних мережах (Facebook) із вакансіями для ветеранів.

Діаграма 6.8. Канали пошуку роботи

*Джерело: інтерв'ю із ветеранами
Примітка: Респонденти могли вибрати кілька варіантів відповіді*

Представники НУО, які співпрацюють з ветеранами, зазначали, що ветерани часто потребують перекваліфікації, оскільки військовий досвід трансформує погляди та цінності людини. Така трансформація часто змушує ветеранів повністю змінити свою діяльність, оскільки вони більше не бачать себе у професії, яку здобули до військової служби. Результати опитування показують, що ветерани часто наголошують на бажаності перекваліфікації або перепідготовки.

Діаграма 6.9. Види підтримки, спрямованої на професійну адаптацію, що були визначені ветеранами як бажані

Джерело: інтерв'ю із ветеранами
Примітка: Респонденти могли вибрати кілька варіантів відповіді

7. СТАВЛЕННЯ ДО ВІДКРИТТЯ ВЛАСНОГО БІЗНЕСУ

Більше третини ветеранів, які завершили військову службу або службу у правоохоронних органах, висловили інтерес до відкриття власного бізнесу. Більшість респондентів повідомили про проблеми, пов'язані з відсутністю державної підтримки, а також прогалинами в розумінні місцевого ринку та відсутністю навичок ведення бізнесу. Основні види підтримки, яких потребують ветерани для започаткування або продовження власної справи, є фінансовими: безповоротна грошова допомога, кредитні ресурси, отримання юридичних консультацій та інформації про можливості для бізнесу і грантові програми.

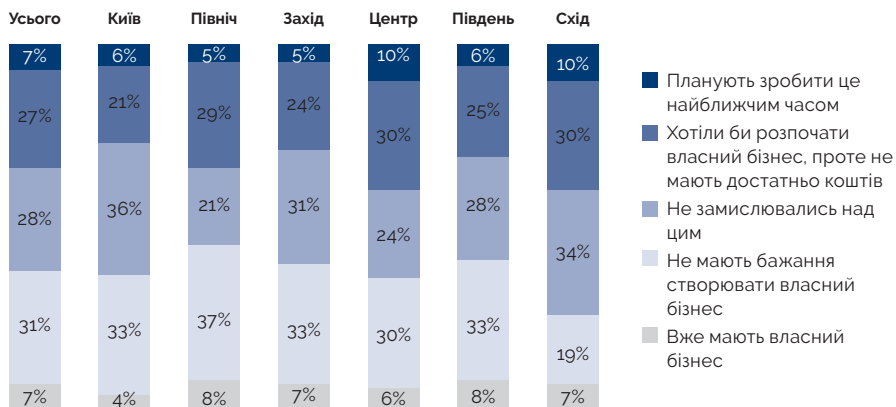
Через бажання перекваліфікуватися та працювати в новій сфері ветерани часто цікавляться відкриттям власної справи. Результати аналізу, відображені в цьому розділі, розраховані на основі підвибірки ветеранів, які завершили військову службу або службу у правоохоронних органах. Пошук можливості для відкриття бізнесу є вирішальним аспектом повернення ветеранів до цивільного життя.

Цитата із глибинного інтерв'ю із ветераном

«Зрозуміло, що якщо ветеран працював до мобілізації чи призову, він повертається на місце роботи. Тут у нього може з'явитися такий внутрішній конфлікт, особистий – може він працювати в цій сфері чи ні? Багато ветеранів, яких я знаю, кидають роботу і шукають щось інше, тому що не можуть повернутися до попереднього життя. Тобто зрозуміло, що така проблема існує. Але, знову ж таки, якщо людина не працювала, куди їй іти? Добре, якщо є доступ до допомоги і він може отримати пенсію чи щось таке».

Про свій намір відкрити власну справу частіше згадували ветерани з центру та півночі країни.

Діаграма 7.1. Ветерани, які мають бажання розпочати власну справу

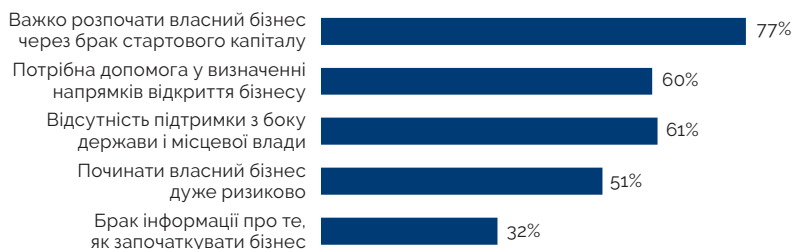

Джерело: інтерв'ю із ветеранами

Серед тих, хто розповідав про випадки дискримінації ветеранів, майже третина (33%) заявили, що хочуть відкрити власну справу, але не мають можливості. Варто зазначити, що серед тих, хто зіткнувся дискримінацією під час отримання банківських послуг, частка ветеранів, які бажають розпочати власний бізнес, але не мають такої можливості, становить 41%.

Респондентам, зацікавленим у відкритті власної справи (які планують або мають таке бажання), було запропоновано оцінити твердження, що описують умови створення бізнесу та перешкоди, які можуть з'явитися. Основною перешкодою під час відкриття власної справи було названо брак фінансової підтримки та стартового капіталу (77%). Крім того, ветерани, опитані під час глибинних інтерв'ю, зазначили, що пандемія COVID-19 зашкодила можливостям для відкриття власної справи і, зокрема, назвали такі ризики: зменшилася кількість ніш для бізнесу, фізичний бізнес перейшов онлайн для надання послуг клієнтам у цифровому середовищі (доставка їжі, товарів і послуг з подальшим продажем їх у магазинах, кафе чи офісах), зменшилася кількість клієнтів через зниження рівня їхніх доходів, відсутність податкових канікул для бізнесу під час обмежень в умовах пандемії.

Діаграма 7.2. Оцінка тверджень щодо умов започаткування власного бізнесу ветеранами, які хотіли би розпочати власний бізнес або вже мають власний бізнес (які повністю згодні із твердженнями)

Джерело: інтерв'ю із ветеранами

Примітка: респонденти могли вибрати кілька варіантів відповіді

Джерело: глибинні інтерв'ю із членами родини ветеранів (дружиною ветерана)

«Та ну, зараз взагалі складно відкрити свою справу, тим більше через ковід, це дуже складно зробити. Те, що ти зараз відкриєш, раптом що, можна і прогоріти, ось у чому складності ще».

Джерело: глибинні інтерв'ю із членами родини ветеранів (дружиною ветерана)

«Багато ветеранів повідкривали свої різні бізнеси маленькі, більші чи менші. Це дуже круто. Бізнес – це така динамічна річ, яка міняється, ну, дуже-дуже швидко, дуже-дуже часто. І за нею дуже важко встигнути. І якщо людина вже в якійсь сфері почала щось робити, треба її методично спрямовувати і допомагати їй постійно хоча б пів року – рік, щоби людина в тій сфері почала нормально плисти, нормально себе почувати, нормально отримувати якийсь прибуток і вже бачити, аналізувати самостійно, що виходить, що не виходить. Тому треба отака от методична підтримка, рекомендації, підказки».

Діаграма 7.3. Підтримка, необхідна ветеранам для започаткування власного бізнесу (серед ветеранів, які хотіли би розпочати власний бізнес або вже мають власний бізнес)

Джерело: інтерв'ю із ветеранами
Примітка: респонденти могли вибрати кілька варіантів відповіді

ДОДАТОК 1

Таблиця 1. Розподіл проведених інтерв'ю за областями

Область	Кількість інтерв'ю
Вінницька	259
Волинська	145
Дніпропетровська	355
Донецька	237
Житомирська	272
Закарпатська	54
Запорізька	160
Івано-Франківська	80
Київська область (без міста Київ)	243
Кіровоградська	145
Луганська	103
Львівська	284
Миколаївська	114
Одеська	155
Полтавська	153
Рівненська	144
Сумська	157
Тернопільська	68
Харківська	194
Херсонська	100
Хмельницька	179
Черкаська	134
Чернівецька	65
Чернігівська	78
Місто Київ	408

Таблиця 2. Структура макрорегіонів

Макрорегіон	Область
	Місто Київ
Північ	Житомирська область
	Київська область
	Сумська область
	Чернігівська область.
Західний	Волинська область
	Закарпатська область
	Івано-Франківська область
	Львівська область
	Рівненська область
	Тернопільська область
	Чернівецька область
Південний	Запорізька область
	Миколаївська область
	Одеська область
	Херсонська область
Центральний	Вінницька область
	Дніпропетровська область
	Кіровоградська область
	Полтавська область
	Хмельницька Область
	Черкаська область
Східний	Донецька область
	Луганська область
	Харківська Область

КОНТАКТИ:

Представництво Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні

 IOMVeteranProject@iom.int

 ukraine.iom.int

 facebook.com/IOMUkraine

 instagram.com/iomukraine

 twitter.com/IOMUkraine

 linkedin.com/company/international-organization-for-migration-iom-ukraine